

ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ – ВАРНА
ФИНАНСОВО – СЧЕТОВОДЕН ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ОБЩА ИКОНОМИЧЕСКА ТЕОРИЯ”

Силвия Христова Братоева-Манолева

**ДОХОДНОТО НЕРАВЕНСТВО В БЪЛГАРИЯ СЛЕД 1990 ГОДИНА:
СЪСТОЯНИЕ, ТЕНДЕНЦИИ И МАКРОИКОНОМИЧЕСКИ
ДЕТЕРМИНАНТИ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд

за присъждане на образователна и научна степен „доктор”

по докторска програма „Политическа икономия (Обща икономическа теория)”

Научни консултанти: Проф. д-р ик.н. Васил Тодоров

Доц. д-р Христо Мавров

ВАРНА

2017

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 16.01.2018 г. от 13.00 часа в зала 116 на Икономически университет - Варна на заседание на Научно жури, назначено със Заповед № РД-06-2834 от 24.09.2017 г. на Ректора на Икономически университет - Варна.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се на Интернет страницата на Икономически университет – Варна, www.ue-varna.bg.

Силвия Христова Братоева-Манолева

**ДОХОДНОТО НЕРАВЕНСТВО В БЪЛГАРИЯ СЛЕД 1990 ГОДИНА:
СЪСТОЯНИЕ, ТЕНДЕНЦИИ И МАКРОИКОНОМИЧЕСКИ
ДЕТЕРМИНАНТИ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд

за присъждане на образователна и научна степен „доктор”

по докторска програма „Политическа икономия (Обща икономическа теория)”

НАУЧНИ КОНСУЛТАНТИ:

Проф. д-р ик.н. Васил Тодоров

Доц. д-р Христо Мавров

НАУЧНО ЖУРИ:

1. Доц. д-р Ваньо Гаргов
2. Доц. д-р Христо Мавров
3. Проф. д-р ик.н. Димитър Канев
4. Доц. д-р Младен Тонев
5. Доц. д-р Донка Иванова

РЕЦЕНЗЕНТИ:

1. Проф. д-р ик.н. Димитър Канев
2. Доц. д-р Ваньо Гаргов

Варна

2017

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита от катедра „Обща икономическа теория” при Икономически университет – Варна на 11.09.2017 г.

Авторът на дисертацията е докторант на самостоятелна подготовка и асистент в същата катедра.

Дисертационният труд се състои от: увод (5 страници), основен текст в три глави (общо 169 страници), заключение (5 страници), списък с използваната литература (14 страници) и 5 приложения (6 страници) в общ обем 202 страници. Списъкът на използваните литературни източници се състои от 208 заглавия, от които 45 са на български език, 4 са на руски език и 159 са на английски език.

Автор: Силвия Христова Братоева-Манолева

Заглавие: Доходното неравенство в България след 1990 година: състояние, тенденции и макроикономически детерминанти

Тираж: 40 бр.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност и значимост на проблема

Неравенството в доходите се превърна в един от най-дискутираните проблеми и обект на нестихващ интерес от страна на изследователи, политици и различни международни институции през последните три десетилетия. Причините за това са протичащите от 80-те години на XX век насам процеси на нарастващо доходно неравенство както в световен мащаб, така и в много от развитите и развиващите се страни и сериозните последици от тях.

В световен мащаб социално-икономическото неравенство достигна големи размери – през 2015 г. най-богатият един процент от населението притежава толкова, колкото по-бедната половина от човечеството¹. Неравенството в държавите от ОИСР през последните 25 години също нараства. В началото на 80-те години на XX век коефициентът на Джини за държавите от ОИСР има средни стойности 28, а в края на първото десетилетие на XXI век тези стойности нарастват до 31. Финансовата и икономическа криза от 2008-2009 г. допълнително изостри доходното неравенство и бедността и фокусира вниманието на международната общност върху тези проблеми.

Увеличаващата се пропаст между бедни и богати се превърна в едно от основните предизвикателства пред стопанствата на национално и международно равнище. Доказателство за това е фактът, че от 2012 г. насам доходното неравенство заема челно място сред глобалните рискове с най-голяма вероятност за проявление в следващите десетилетия (The Global Risks Reports 2012-2015). Растящата загриженост към високата диференциация в доходите се дължи на сериозните социални и икономически последици, които този проблем има по отношение на всяка страна. Големото доходно неравенство възпрепятства икономическия растеж, води до ръст на бедността и социалното изключване, до загуба на доверие в институциите и има потенциала да разруши установения политически и икономически модел в дадено общество. Негативните ефекти от растящата доходна диференциация налагат необходимостта от решаване на този проблем, което намери израз в поетия ангажимент от страна на международната общност за намаляване на доходното неравенство и бедността (Цели на хилядолетието 2015-2030 г., ООН)².

---

¹ OXFAM (2016), "An Economy for the 1%. How privilege and power in the economy drive extreme inequality and how this can be stopped", OXFAM Briefing Paper, p.2

² "Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development", A/RES/70/1, United Nations, 2015, p.23

Икономическото развитие на България след 1990 г. също е съпътствано с нарастване на доходното неравенство. Преходът на България от централно-планова към пазарна икономика е свързан с промени в механизмите на разпределение на доходите, които доведоха до количествени и структурни изменения в доходното неравенство. Ръстът на неравенството е неизменна характеристика при прехода от едно сравнително егалитарно общество към икономика, която е основана на пазарни принципи. В България обаче доходното неравенство достигна високи размери – коефициентът на Джини се увеличи от 23 в началото на 90-те години на миналия век до 37 през 2015 година. Процесите на засилена доходна диференциация в страната ни са свързани и с нарастване на бедността и социалната изолация на една голяма част от населението. В резултат от тези промени, България е на едно от първите места по неравенство в доходите и на първо място по бедност в рамките на Европейския съюз.

2. Обект и предмет на изследването

Обект на изследване в дисертацията е доходното неравенство в България след 1990 г., а неин **предмет** са макроикономическите детерминанти на доходното неравенство и специфичното им проявление в България.

3. Цел и задачи на дисертационния труд

Основна цел на дисертационния труд е: анализиране на доходното неравенство в България и извеждане на основните макроикономически детерминанти за неговото формиране и развитие след 1990 година.

Реализирането на формулираната цел налага решаването на следните **основни задачи**:

1. Обобщаване и систематизиране на основните теоретични школи през призмата на тяхното отношение към неравенството и неговата роля;
2. Извеждане на основните детерминанти на доходното неравенство и на ефектите от тях на основа на резултатите от съществуващи емпирични изследвания;
3. Изследване на тенденциите в развитието и структурата на доходите на домакинствата и динамиката на доходното неравенство в България;
4. Анализ на диференциацията на основните източници на доход на домакинствата и техния принос за формирането на общото доходно неравенство;
5. Извеждане и емпиричен анализ на основните макроикономически детерминанти на доходното неравенство в България.

4. Изследователска теза

Основната теза на дисертационния труд е, че в съвременните условия обществената значимост на доходното неравенство нараства, което налага изучаване на динамиката и детерминантите на доходното неравенство. Върху доходната диференциация в България влияние оказват множество фактори, действащи с различна интензивност и посока и обусловени от особеностите в развитието на страната през последните 25 години.

В началните години при отсъствие на реални пазарни реформи определящо влияние има ценовата либерализация. В следващия период динамиката в доходното неравенство се формира от фактори, свързани с проведените реформи. В края на периода доминират фактори, интензифицирани от световната финансово-икономическа криза.

5. Теоретико-методологични основи

За **теоретична основа** на изследването са използвани възгледите на икономистите от кейнсианското направление, както и тези на съвременни изследователи, изучаващи неравенството. При разработване на дисертационния труд са използвани следните основни **методи**: методи на анализ и синтез, индуктивен и дедуктивен метод, статистически и иконометрични методи на моделиране. Данните са анализирани в динамика и в структурно отношение, изведени са тенденции, изследвани са връзките и зависимостите между доходното неравенство и определящите го фактори.

6. Информационно осигуряване

Информационната база на изследването включва публикации на утвърдени чуждестранни и български учени; изследвания и анализи на международни институции: Световна банка, Международен валутен фонд, Европейска банка за възстановяване и развитие и др. Използвани са данни от: Националния статистически институт – “Бюджети на домакинствата на Република България”, Статистически годишник и др.; НСИ и Евростат – Изследване на доходите и условията на живот (EU-SILC); Конференция на Организацията на обединените нации за търговия и развитие (UNCTAD) и Световната банка.

7. Основни ограничения на изследването

Проблематиката относно факторната обусловеност на доходното неравенство се характеризира със сложност, комплексност и липса на единна теоретична рамка, която

да дава еднозначно и всеобхватно обяснение на движещите сили на диференциацията в доходите. Това налага необходимостта като основа за извеждането на макроикономическите детерминанти на неравенството да се използват съществуващи емпирични изследвания в тази област.

Едно от ограниченията в изследването произтича от спецификата на данните по отношение на доходното неравенство. В изследването са използвани данни на Националния статистически институт относно разпределението на доходите на база на нетен еквивалентен разполагаем доход, което прави невъзможно изследването на ефекта на данъците по отношение на доходната диференциация.

Периодът на изследването е 1990-2015 г., но за част от анализирани детерминанти липсват данни, които да покриват всички години. Ограничения са поставени и по отношение на броя на детерминантите, които са включени в иконометричния модел в трета глава, тъй като в изследването са използвани времеви редове за период от 25 години, които се отнасят само до една страна – България.

II. СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Увод

Глава първа: Доходното неравенство – теория и методология

- 1.1. Доходното неравенство – обществена значимост
- 1.2. Доходното неравенство в икономическата теория
  - 1.2.1. Подходът на икономистите от класическата школа към разпределението на доходите и проблемите на икономическото неравенство
  - 1.2.2. Неокласическото „решение“ на проблема в края на XIX век
  - 1.2.3. Особености на кейнсианския и некейнсианския подход след Втората световна война
  - 1.2.4. Либертарианската интерпретация на проблема за доходното неравенство в рамките на неокласическия ренесанс от втората половина на XX век
  - 1.2.5. Теория на Кузнец и възгледите на съвременните икономисти за доходното неравенство
  - 1.2.6. Ефективност и равенство. Граници на държавната намеса
- 1.3. Детерминанти на доходното неравенство – преглед на емпиричните изследвания
  - 1.3.1. Макроикономически детерминанти
  - 1.3.2. Демографски детерминанти
  - 1.3.3. Политически детерминанти

1.3.4. Културни детерминанти и детерминанти на средата

1.3.5. Детерминанти на доходното неравенство в страните от Централна и Източна Европа

Глава втора: Анализ на доходното неравенство в България след 1990 година

2.1. Измерители на доходното неравенство и използвани бази данни – методологични особености и ограничения

2.2. Състояние на доходите на домакинствата в България

2.2.1. Динамика на brutния вътрешен продукт и на доходите на домакинствата

2.2.2. Структура на доходите на домакинствата

2.3. Динамика на доходното неравенство в България след 1990 г.

2.3.1. Коефициент на Джини

2.3.2. Разпределение на доходите по децилни групи – коефициент на поляризация S90/S10 и крива на Лоренц

2.3.3. Коефициент на поляризация на доходите S80/S20

2.4. Палма индекс

2.5. Декомпозиране на доходното неравенство по основни източници на доходи

2.5.1. Методология

2.5.2. Емпирични резултати

Глава трета: Макроикономически детерминанти на доходното неравенство в България – емпиричен анализ

3.1. Основни макроикономически детерминанти на доходното неравенство в България след 1990 година – дескриптивен анализ

3.2. Иконометрично изследване на макроикономически детерминанти на доходното неравенство в България

3.2.1. Избор на иконометричен модел

3.2.2. Резултати от регресионния анализ

3.2.3. Резултати от диагностичните тестове

Заклучение

Използвана литература

Приложения

III. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

ГЛАВА ПЪРВА

ДОХОДНО НЕРАВЕНСТВО – ТЕОРИЯ И МЕТОДОЛОГИЯ

В първа глава е представена значимостта на проблема за доходното неравенство в контекста на съвременното социално-икономическо развитие на страните. Наравен е преглед и критичен анализ на възгледите на основните направления в икономическата теория и на техни представители, както и на съвременни изследователи по отношение на разпределението на доходите и доходното неравенство. На основата на съществуващи емпирични изследвания са изведени и групирани основните детерминанти на неравенството в доходите.

1.1. Доходното неравенство – обществена значимост

Растящата доходна диференциация и социално напрежение през последните години насочиха вниманието на учени и политици към изследването на тези процеси и на последиците от тях. Проблемите свързани с разпределението на доходите и неравенството допълнително се изостриха в резултат на глобалната финансова и икономическа криза през 2008-2009 г., която доведе до стагнация и висока безработица в редица страни и предизвика негативни промени в благосъстоянието на определени доходни групи, за сметка на тези, които се намират на върха на доходното разпределение.

В резултат от това въпросите, свързани с доходното неравенство придобиха ключово значение, което намери израз в насочването на вниманието на водещи международни организации и институции към проблемите на разпределението в съвременните условия. Организацията на обединените нации, която формулира Целите на хилядолетието за устойчиво развитие, през 2015 г. прие новата Пограма за устойчиво развитие през следващите 15 години и сред 17-те цели освен премахването на бедността във всичките ѝ форми, постави и борбата с неравенството³. Световният икономически форум в Давос, 2015 г., постави нарастващото неравенство в доходите на първо място сред основните проблеми, стоящи пред световната икономика. В изследване на Международния валутен фонд, публикувано през юни 2015 г., авторите признават, че “нарастващото доходно неравенство в световен мащаб и в голяма част от

---

³ “Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development” (2015), United Nations, A/RES/70/1, p. 23

развитите и развиващите се страни, както и последиците от тези процеси са сред основните предизвикателства пред нашето съвремие”⁴.

Възниква въпросът: Защо растящото доходно неравенство буди толкова притеснение сред учени и политици през последните години? Какви са ефектите от нарастващата доходна диференциация? Неравенството в доходите има както положително, така и отрицателно въздействие върху икономиката на всяка страна и нейните граждани.

Диференциацията в разпределението на доходите е неизбежна за всяка икономика и има редица позитивни ефекти върху нейното развитие. Неравенството в доходите мотивира индивидите към заетост, постигане на по-добри резултати, образование, квалификация и предприемачество. От тази гледна точка неравенството е приемливо и желано.

През последните години растящите неравенства все по-често се свързват с негативните последици, които имат в икономически и социален план. Високото неравенство отслабва доверието в ефективността и справедливостта на институциите и създава предпоставки за използването на нелегитимни способи за промяна на социалната позиция, за разпространение на корупцията, избягването на данъци и заобикалянето на закони. Силно изразената диференциация на доходите поражда социално напрежение и конфликти, увеличава престъпността, задълбочава проблемите със здравеопазването и образованието. Нарастването на бедността и свиването на средната класа водят до намаляване на потреблението и до промени в неговата структура. Високото доходно неравенство предизвиква икономическа и политическа нестабилност, а това води до намаляване на инвестициите.

Всичко изброено по-горе се отразява и върху потенциала за икономически растеж на отделните страни. В последните години се появиха множество изследвания, според които високите стойности на неравенството възпрепятстват икономическия растеж. В доклад на Световния институт за изследвания в областта на икономиката на развитието авторите – Дж. Корния и Дж. Корт извеждат тезата за ефективни граници на неравенството от гледна точка на икономическия растеж, които са свързани със стойности на коефициента на Джини между 25 и 40⁵. Според тях прекалено ниските стойности на доходното неравенство действат дестимулиращо и ограничават растежа, тъй като са свързани с възнаграждения, които не отговарят на притежаваните знания и

---

⁴ Dabla-Norris, E. et al (2015), “Causes and Consequences of Income Inequality: A Global Perspective”, IMF SDN/15/13

⁵ Cornia, G. A. and J. Court (2001), “Inequality, growth and poverty in the era of liberalization and globalization”, UNI/WIDER, Policy brief No. 4, p. 22

умения, както и на полаганите усилия, а това стимулира поведение от типа на “свободния ездач” (free riding behaviour). Високото неравенство в доходите също възпрепятства икономическия растеж и причините за това са свързани с появата на поведение, при което икономическите субекти преследват получаването на рентни изгоди (rent seeking), а по отношение на бедните домакинства се губят стимулите за образование и труд, както и доверието в институциите.

Следователно доходната диференциация е неделима част от функционирането на всяка икономика. В определени размери неравенството е необходимо, но то не трябва да оставя голяма част от населението на дъното на доходното разпределение и да ограничава възможностите за икономически растеж и за устойчиво развитие на страните.

1.2. Доходното неравенство в икономическата теория

В тази част от изследването е направен преглед и критичен анализ на възгледите на основните направления в икономическата теория и на техни представители, както и на съвременни изследователи по отношение на разпределението на доходите и доходното неравенство.

Класическата теория се утвърждава през 70-те години на XVIII век и доминира в икономическата мисъл близо един век. Представителите на класическата школа съсредоточават своя анализ основно върху функционалното разпределение на доходите, т.е. върху разпределението на доходите между трите основни производствени фактора – земя, труд и капитал. Общото във възгледите на всички представители на класическата теория е, че разпределението на доходите се основава на „трудовата теория за стойността”, според която трудът е единствен източник на богатство и създател на стойността. Според тази теория създадената стойност (продукт) от труда на работника се разпада на три вида доходи – работна заплата, рента и печалба, като последните две категории представляват удръжка от труда на работника. Друга основна концепция за класическата школа е т. нар. „Железен закон за работната заплата”, който в дълъг период води до това, че равновесната работна заплата гравитира около жизнения минимум, необходим за издръжката на работниците и техните семейства.

Според Адам Смит социално-икономическото развитие на обществата, обусловено от динамиката на пазара и разделението на труда, постоянно увеличава общата производителност, просперитета и богатството на нациите. Той вярва, че ползите от това нарастващо благоденствие се разпростират върху цялото общество. В

резултат от естественото нарастване на богатството жизненият стандарт на бедните, които са мнозинство в обществото, също се подобрява.

Дейвид Рикардо е на мнение, че развитието на икономиката и нарастването на богатството, не могат да избавят работниците от мизерията, т.е. да намалят неравенството в обществото и това се дължи на действието на желязния закон за работната заплата. Поради тази причина според него държавата не е в състояние да промени положението на бедните и работната заплата трябва да бъде оставена на свободната конкуренция на пазара.

Представителите на класическата школа считат, че неравенството в доходите и богатството е естествен резултат от преследването на личните интереси и полагането на усилия. Те защитават свободата на пазарните механизми и ненамесата на държавата. Основният недостатък на класическата теория е, че тя приема труда като единствен източник на стойността, а оттам и на богатство. По този начин класиците изпадат в противоречие. Ако трудът е единствен източник на богатство и създател на всяка стойност, богатството би трябвало да принадлежи на създателите му, т.е. на собствениците на труда, а това напълно противоречи на реалността на XIX-ти век. Това е и една от причините за появата на неокласическата теория.

През 70-те години на XIX в. възниква **неокласическата теория**, която доминира в научното пространство до 20-те години на XX в. Представителите на това направление поставят в центъра на научния интерес поведението на отделните икономически агенти.

При неокласическата школа не само трудът, а и всички останали ресурси също създават богатство. Доходите, които производствените фактори носят са пропорционални на участието им в създаването на богатството и представляват възнаграждение за собствеността върху всеки един ресурс. Неокласическата теория за разпределението на доходите всъщност е теория и за ценообразуването на факторните пазари, тъй като цените на ресурсите са едновременно доход за техните собственици, а теорията за ценообразуването на факторните пазари е изградена върху концепцията за пределната производителност.

Общото в моделите на неокласическата теория е, че конкурентните пазари действат така, че се установява равновесие, при което цените на ресурсите се изравняват с приноса на всеки фактор в производствения процес, т.е. с прихода от пределния продукт. Това равновесие е резултат от рационалното поведение на икономическите агенти, които преследвайки своите интереси, достигат до максимизиране на индивидуалното си благосъстояние и до ефективно разпределение на

доходите според равновесието на Валрас и критерия на Парето. За неокласическата теория разпределението на доходите в условията на свободна конкуренция отразява различията в способностите и усилията на отделните икономически агенти. Ето защо от нейна гледна точка (или поне от страна на по-голямата част от нейните представители) неравенството в доходите не е основен проблем и вниманието на нейните представители е насочено към увеличаване на създавания обществен продукт като условие за икономическо развитие, а не към начина, по който този продукт се разпределя между населението.

Поради тези причини неокласиците поддържат тезата на класическата теория за невидимата ръка на пазара, която осигурява пълна заетост и ефективно разпределение на доходите и за ненамеса на държавата във функционирането на икономиката.

Остава открит въпросът дали ефективното разпределение на доходите, което е резултат от действието на конкурентните механизми, води и до максимално благосъстояние на обществото. Един от представителите на неокласическата теория, който работи по проблемите на благосъстоянието и преразпределението на доходите е Артър Пигу. Според Пигу подобряването на благосъстоянието на обществото може да се постигне по два начина. Първият е свързан с увеличаването на съвкупния национален доход, но при условие, че величината на дивидента, която достига до бедните не се променя. Вторият начин се изразява в постигане на по-добро разпределение на дохода между относително състоятелния и бедния човек, което може да доведе до увеличаване на съвкупното удовлетворение на потребностите и до нарастване на общественото благосъстояние. В резултат от действието на закона за намаляваща пределна полезност държавата може да увеличи общото благосъстояние на обществото, като отнеме част от доходите на богатите и ги прехвърли към бедните. На тази основа Пигу разработва теория за обществено благосъстояние, според която социален оптимум може да се постигне чрез умерена държавна намеса както при производственото използване на ресурсите, така и при разпределението на доходите.

Кейнсианската теория се появява след Великата депресия 1929-1933 г. и има доминиращо влияние в икономическата мисъл до началото на 70-те години на 20-ти век. Според Кейнс основната причина за Великата депресия е недостъпното търсене на стоки и услуги. Той счита, че едни от основните недостатъци на съвременните общества са липсата на пълна заетост и произволното и несправедливо разпределение на богатството и доходите. Кейнс е на мнение, че преди да е постигната пълна заетост, нарастването на капитала се задържа от ниската склонност към потребление. От тази гледна точка, мерките за преразпределение на доходите от страна на държавата, които

увеличават склонността към потребление са благоприятни за нарастването на капитала. Държавата чрез инструментите на фискална политика и отчасти чрез определяне на лихвения процент може да намали неравенството и същевременно да стимулира потреблението и инвестициите, които от своя страна да осигурят достатъчно ефективно търсене и пълна заетост.

Сред последователите на Кейнс, които имат специално отношение към разпределението на доходите и доходното неравенство са имената на Джоан Робинсън, Михал Калецки и Джон Гълбрайт⁶. Това, което обединява и тримата автори е, че те разглеждат проблемите на неравенството в условията на растяща монополизация и огромна концентрация на власт и богатство в развитите съвременни общества. Според тях монополизацията в различните сектори на икономиката води до намаляване на прираста на работната заплата за сметка на нарастване на печалбата на предприемачите, което увеличава доходната диференциация. Те са на мнение, че ръстът на неравенството е нежелан от социална и икономическа гледна точка, тъй като влошава благосъстоянието на обществото и ограничава възможностите за икономически растеж. Едно от решенията, които Робинсън и Калецки предлагат е свързано със засилване на ролята на профсъюзите при договарянето на работните заплати. Гълбрайт е за активна роля на държавата в подкрепа на бедната част от населението, за прогресивно подоходно облагане, по-високи помощи за безработни и минимална работна заплата.

Общото в моделите на кейнсианската теория е липсата на конкурентни пазари, наличието на принудителна безработица и неравенство по-голямо от допустимото, поради което е необходима активна държавна намеса, която да съдейства за намаляване на доходната диференциация и да стимулира съвкупното търсене и заетостта.

Друга група възгледи относно доходното неравенство е тази на **съвременните либертарианци** от втората половина на XX век (Фридрих фон Хайек, Милтън Фридмън, Робърт Нозик и др). За тях неравенството е естествен резултат от свободната пазарна конкуренция. Ключово понятие в техните виждания е свободата, разбирана като фундаментална ценност и неотменно право на всеки да разполага както пожелае с нещата, които притежава, при условие, че зачита правото и на останалите да правят същото. Неравенството се дължи на различията в знанията, уменията, талантите, усилията и късмета на хората. Пред либертарианците не стои въпросът за това какви са приемливите граници на доходното диференциация от гледна точка на обществото, тъй

---

⁶ Гълбрайт развива идеите си на основата на кейнсианската теория, но тъй като институциите имат специално внимание в неговите трудове, той се причислява и към институционалната школа.

като според тях, свободата на всички да преследват собствените си интереси и действието на пазарните механизми, осигуряват справедливо разпределение на доходите, без значение какъв е размерът на доходното неравенство. От тази гледна точка те са привърженици на т.нар. минимална държава.

През 50-те години на 20-ти век се появява **теорията на Кузнец**, която разглежда доходното неравенство като естествен резултат от икономическото развитие на страните по време на индустриалната революция. В своя труд “Икономически растеж и доходно неравенство”⁷ Кузнец установява, че между изменението на неравенството и динамиката на брутният вътрешен продукт има зависимост, която се описва чрез т. нар. „обърната U-образна крива”. Според хипотезата на Кузнец доходното неравенство е ниско в началните етапи на икономическо развитие, нараства по време на индустриализацията и намалява, когато страните достигнат икономическа зрялост, т.е. високото неравенство е временен страничен ефект от процеса на развитието.

Тома Пикети в „Капиталът през 21-ви век”⁸ подлага на критика теорията на Кузнец. Според него високите нива на неравенство са естественото състояние на съвременните икономики и само необичайни събития могат да нарушат нормалното равновесие. Пикети твърди, че рязкото намаляване на доходното неравенство в почти всички богати страни между 1913 г. и 1945 г. се дължи преди всичко на световните войни и на големите икономически и политически сътресения, породени от тях и не е свързано с процеса на междусекторна мобилност, описан от Кузнец.

Пикети е на мнение, че икономистите твърде дълго са пренебрегвали разпределението на доходите и на богатството, отчасти поради оптимистичните заключения на Кузнец за пътя на балансиран растеж и за неизбежното намаляване на неравенството с напредването на икономическото развитие на страните, но нарастването на доходната диференциация през последните десетилетия отново поставя въпросите за неравенството и за това как то може да бъде намалено. Търсейки обяснение на новите реалности, Пикети извежда като основен фактор за нарастващото неравенство тенденцията – възвръщаемостта от капитала да изпреварва темпа на икономически растеж.

---

⁷ Kuznets, S. (1955), “Economic Growth and Income Inequality”, American Economic Review, Vol. 45, No. 1, pp. 1-28

⁸ Piketty, T. (2014), “Kapital in the Twenty-First Century”, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts London

Бранко Миланович, също използва теорията на Кузнец и я доразвива. В своята книга “Глобалното неравенство – новият подход на епохата на глобализация”⁹ Миланович формулира теорията за т.нар. вълни на Кузнец. Според него хипотезата на Кузнец добре описва връзката между динамиката на БВП и доходното неравенство в периода на индустриалната революция и до началото 80-те години на 20-ти век, но Миланович установява, че ако се разгледа един по-дълъг времеви период, кривата на Кузнец прераства във вълни или цикли на Кузнец, т.е. икономическото развитие на страните е съпътствано с редуващи се периоди на ръст и спад в доходното неравенство. Според Миланович от 1980 г. насам започва период, който е свързан с втора крива на Кузнец за богатите страни и с началото на нова технологична революция. Той счита, че в основата на увеличаващото се неравенство в този период стоят структурните промени в икономиките на повечето страни, които водят до нарастващ дял на сектора на услугите или т.нар. деиндустриализация.

В последната част от прегледа на теориите е разгледана връзката между **ефективност и равенство**. Доходното неравенство е проблем, който неизбежно поставя въпросите за това какви са неговите допустими граници и за ролята на държавата по отношение на разпределението на доходите. В икономическите среди доскоро господстваше разбирането, че изпълнението на всяка политика на преразпределение на доходите се сблъсква с дилемата ефективност-равенство, в основата на което стои известният труд на Артър Оукън, „Равенство и ефективност: Големият компромис”¹⁰. Оукън сравнява процеса на преразпределение на доходите с „пробита кофа”, тъй като 1/3 от средствата, които се вземат от богатите под формата на данъци, не достигат до бедните. Според него преразпределението под формата на прогресивни данъчни ставки води до намаляване на стимулите за труд, намаляване на спестяванията и на производството.

През последните години се появиха изследвания, чиито автори са на мнение, че не е необходимо да се прави компромис между ефективност и справедливост. Сред тях е и носителят на нобелова награда – Джоузеф Стиглиц, който в своята книга „Цената на неравенството”¹¹ защитава тезата, че е възможно да се постигне по-ефективна и по-продуктивна икономика с повече равенство. Според Стиглиц търсенето на рента е широко разпространено в американската икономика и заедно с другите пазарни

---

⁹ Milanovic, B. (2016), “Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization”, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press

¹⁰ Okun, A. (1975), “Equality and Efficiency: The Big Tradeoff”, The Brookings Institution

¹¹ Стиглиц, Дж. (2014), “Цената на неравенството”, Издателство „Изток-Запад”, София

несъвършенства влошава общата икономическа ефективност, поради което е необходима намеса на държавата, която да намали неравенствата.

Международният валутен фонд – организация, която застъпва възгледите на неолибералната школа за превъзходството на свободните пазари, публикува няколко изследвания¹², в които достига до изводи, противоречащи на застъпваните до момента позиции относно ролята на държавата в разпределението на доходите. Според тези изследвания прекалено големите различия в доходите могат в значителна степен да навредят на растежа. През 2015 г. Организацията за икономическо сътрудничество и развитие публикува изследване със заглавие: „Заедно: защо намаляването на неравенство е от полза за всички“¹³, според което реален и траен растеж на БВП може да се постигне по-добре в среда с по-висока степен на равенство. В доклада се изтъква, че намаляване на неравенството с един процентен пункт по коефициента на Джини ще доведе до нарастване на сумарния растеж с 0,8% през следващите пет години.

Всички тези изследвания показват, че държавата има своето място и роля при решаването на проблемите с доходното неравенство, която е свързана с подпомагане работата на пазарните механизми, коригиране на пазарните несъвършенства и осигуряване на минимален жизнен стандарт на бедната част от населението.

1.2. Детерминанти на доходното неравенство – преглед на емпиричните изследвания

В тази част от анализа са изведени основните детерминанти на доходното неравенство, присъстващи в емпиричната литература, които са систематизирани в четири основни групи – макроикономически детерминанти, демографски детерминанти, политически детерминанти и културни детерминанти и детерминанти на средата.

Основните **макроикономически детерминанти**, изведени в емпиричните изследвания, които оказват влияние върху доходното неравенство, са: степен на икономическо развитие, технологично развитие, инфлация, безработица, развитие на финансовия сектор, либерализация на търговията и чуждестранните инвестиции.

Голяма част от изследванията на зависимостта между ***степента на икономическо развитие на дадена страна*** и неравенството в доходите се основават на

---

¹² Ostry, J., Berg, A. and C. Tsangarides (2014), "Redistribution, Inequality, and Growth", IMF Staff Discussion notes No. 14/2

Dabla-Norris, E. et al (2015), "Causes and Consequences of Income Inequality: A Global Perspective", IMF SDN/15/13

¹³ OECD (2015), "In It Together: Why Less Inequality Benefits All - Overview of inequality trends, key findings and policy directions"

хипотезата на Саймън Кузнец (1955) за обрънатата U – образна зависимост. Хипотезата на Кузнец е подкрепена от редица изследвания, но през последните три десетилетия преобладават тези, които я отхвърлят. Множество автори са на мнение, че хипотезата на Кузнец обяснява тенденциите в САЩ и в повечето страни от ОИСР до 70-те години на 20-ти век, но от 80-те години насам е изправена пред сериозно предизвикателство, тъй като нарастването на БВП в развитите страни е съпътствано и с нарастване на неравенството в доходите. Блустоун и Харисън (1982)¹⁴, изследвайки нарастващото неравенство в доходите в САЩ, въвеждат термина "Голямото обръщане" (Great U-turn). Пикети и Саез (2003)¹⁵ изследват неравенството в доходите в САЩ за периода 1913-1998 г. и стигат до заключението, че в дългосрочен план кривата на Кузнец има синусоидна форма, а Бранко Миланович (2016)¹⁶ формулира теорията за наличие на вълни на Кузнец в дълъг период от време.

Друга детерминанта на доходното неравенство е *развитието на технологиите*. През последните години все повече изследвания я разглеждат като един от основните, т.нар. нови фактори за нарастващото неравенство, чието влияние е много по-силно в развитите, отколкото в развиващите се страни. Внедряването на високи технологии увеличава търсенето на квалифицирани работници и тяхното заплащане, а търсенето и заплатите на неквалифицираните работници намаляват, което води до нарастване на доходната диференциация.

Инфлацията е фактор, който има голямо влияние върху разпределението на доходите. Тя засяга най-силно хората с фиксирани доходи, които са и по-бедната част от населението и има силни преразпределителни ефекти. По-голямата част от изследванията извеждат права зависимост между темповете на инфлация и доходното неравенство.

Друга важна детерминанта на доходното неравенство е *безработицата*. Повечето от емпиричните изследвания стигат до заключението, че тя води до нарастване на неравенството. Обяснението за това е, че безработицата засяга предимно хората с ниски доходи, тъй като те по-често губят работата си и по този начин доходите им стават още по-ниски.

Развитието на финансовия сектор е сред макроикономическите детерминанти, осигуряващи по-добър достъп до кредити за бедната част от

---

¹⁴ Bluestone, B. and B. Harrison (1982), "The Deindustrialization of America", New York: Basic Books

¹⁵ Piketty, T. and E. Saez (2003), "Income Inequality in the US, 1913-1998", Quarterly Journal of Economics Vol. 118, pp. 1-39

¹⁶ Milanovic, B. (2016), "Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization", Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press

населението, което им дава възможност в дългосрочен план да увеличават своите доходи чрез инвестиции в образование и бизнес.

Последните десетилетия на 20-ти и началото на 21-ви век са свързани с интензивни процеси на *либерализация на търговията* и те се превърнаха в една от важните детерминанти на доходното неравенство. Според класическата теория за международната търговия и по-конкретно модела на Хекшер-Олин и теоремата Столпер-Самюелсън, либерализацията на търговията намалява доходното неравенство в развиващите се страни и увеличава диференциацията в доходите в развитите страни. Емпиричните изследвания по отношение на този фактор са разнородни. Според някои автори свободната търговия има изравняващ ефект върху доходите – Боргийон и Морисон (1990)¹⁷.

Преките чуждестранни инвестиции са сред детерминантите на доходното неравенство, които са обект на засилен интерес от страна на изследователите през последните години. Каналите на влияние на ПЧИ върху доходното неравенство са свързани с пазара на труда и с т.нар. вторични ефекти. Първият е резултат от повисокото заплащане във филиалите на транснационалните корпорации и промените в търсенето на труд, а вторият – от промените в производителността на труда в местните фирми, а оттам и в равнището на заплащане. Изследванията по отношение на ПЧИ са разнородни, но преобладават тези, които показват, че притока на чуждестранни инвестиции увеличава неравенството в доходите.

Във втората група на **демографските детерминанти** на доходното неравенство попадат: урбанизация, възрастова структура на населението, структура на домакинствата и образованието.

Влиянието на *урбанизацията* върху доходното неравенството не е еднозначно, но повечето изследвания в тази област показват, че по-голямата гъстота на населението и урбанизацията увеличават неравенството в доходите и то е по-голямо в градските, отколкото в селските райони.

Друг демографски фактор на доходното неравенството е *възрастовата структура на населението*. Изследванията по отношение на този фактор сочат, че нарастването на дела на населението над 65 годишна възраст води до увеличаване на неравенството в разпределението на доходите, докато по-големият дял на населението между 40 и 59 години намалява неравенството в доходите.

---

¹⁷ Bourguignon, F. and C. Morisson (1990), "Income Distribution, Development and Foreign Trade", European Economic Review 34, pp. 1113-1132

Структурата на домакинствата също има значение за неравенството в доходите особено, когато последното се изчислява на основата на средните доходи на членовете на едно домакинство. Установено е, че колкото по-различни типове семейства съществуват, толкова по-голямо е неравенството в доходите.

Образованието е една от основните детерминанти при формирането на трудовите доходи. Ролята на образованието за неравенството в трудовите доходи се изразява в комбинираното действие на два ефекта. Първият е свързан с промените в образователната структура на населението, а вторият, който се нарича ценови ефект – с промените във възвръщаемостта от образованието. Емпиричните изследвания показват, че по-малките образователните неравенства водят до по-малки различия в доходите. Между промените във възвръщаемостта от образованието и доходното неравенство също има права зависимост.

Към групата на **политическите детерминанти**, които оказват влияние върху неравенството в доходите, могат да бъдат отнесени: дял на държавните разходи в БВП, като израз на преразпределителната политика, форма на политическо устройство на обществото и др.

Емпиричните изследвания относно ролята на *държавните разходи* показват, че те съдействат за намаляване на доходното неравенство. Част от тези разходи, а именно – трансферните плащания, имат пряк редуциращ доходното неравенство ефект, докато друга част от тях – разходите за образование и здравеопазване въздействат косвено върху диференциацията в доходите чрез количеството и качеството на човешкия капитал.

Сред важните детерминанти на доходното неравенство е *формата на политическо устройство на обществото*. Демократичните общества са свързани със стабилност на институциите, спазване правата на човека, зачитане и закрила на малцинствата и хората в неравностойно положение. Това дава възможности на бедните слоеве да участват по-активно в преразпределението и спомага за намаляване на неравенството в доходите.

Културните детерминанти и детерминантите на средата също имат значение за формирането и динамиката на доходното неравенство. Към тях спадат: културни особености, концентрация на собственост върху земята, богатство на природни ресурси, сенчеста икономика и корупция.

Културните особености на дадена страна са фактор, на който са посветени малко изследвания и една от причините е трудността при дефинирането на показатели за описване на културните традиции и тяхното изменение. Емпиричните разработки в

тази област показват, че етническото многообразие в дадена страна засилва доходното неравенство.

Страните, които имат висока *концентрация на собственост върху земята* и притежават големи *богатства от природни ресурси* изпитват по-голямо неравенство в доходите.

Емпиричните изследвания сочат, че високите размери на *сивата икономика* и на *корупцията* съдействат за нарастване на доходното неравенство. Механизмът, по който се осъществява въздействието на сивата икономика е следният: нарастването на дела на икономиката в сянка води до намаляване на данъчните приходи в държавния бюджет и до ограничаване на възможностите на държавата да преразпределя част от доходите вследствие, на което неравенството в доходите се увеличава. По-големите размери на корупцията са свързани с по-висока доходна диференциация, тъй като богатите хора имат по-големи възможности да се възползват от предимствата на преразпределението и да ги използват в свой интерес.

В последната част от прегледа на емпиричните изследвания са разгледани детерминантите на доходното неравенство в страните от Централна и Източна Европа, които се открояват със специфичен път на развитие през последните 25 години, свързан с прехода от централно-планова към пазарна икономика. Това обуславя и наличието на сходни детерминанти, които в една или друга степен оказват въздействие върху доходната диференциация. Растящото доходно неравенство в икономиките в преход е обект на значителен научен интерес през последните две десетилетия. Голяма част от емпиричните изследвания са насочени именно към определянето на факторите, които обуславят процесите на засилена доходна диференциация. Те са фокусирани предимно върху фактори, които са присъщи на прехода към пазарна икономика като приватизация, промени в отрасловата структура на икономиката, реструктуриране на доходите на домакинствата, ценова либерализация и други видове икономически реформи, правителствени политики, свързани със социални трансфери и преразпределяне чрез данъци и т.н. (Миланович (1999)¹⁸, Миланович и Ерсато, (2008)¹⁹, Ивашченко (2002)²⁰, Иванова (2007)²¹ и др.).

---

¹⁸ Milanovic, B. (1999), "Explaining the Increase in Inequality during Transition", *Economics of Transition*, 7 (2), pp. 299–341

¹⁹ Milanovic, B. and L. Ersado (2008), "Reform and Inequality during the Transition: An Analysis Using Panel Household Survey Data, 1990-2005", *The World Bank Policy Research Working Paper No. 4780*

²⁰ Ivaschenko, O. (2002), "Growth and inequality: evidence from transitional economies", *CESifo Seminar Series*, No. 746

²¹ Ivanova, M. (2007), "Inequality and Government Policies in Central and Eastern Europe", *East European Quarterly*, 41(2), pp. 167-204

В изследване на Световната банка авторите Митра и Йемцов (2006)²² също разглеждат детерминантите на нарастващото доходно неравенство в страните от Източна Европа и бившия Съветски съюз през периода 1990-2003 г. Въз основа на преглед на резултатите от съществуващи изследвания, те извеждат следните основни детерминанти на неравенството в икономиките в преход: разширяване на границите в заплащането и нарастване на частния сектор; реструктуриране и безработица; промени в държавните разходи и данъците; ценова либерализация и инфлация; прехвърляне на активи и нарастване на дохода от собственост; технологична промяна и глобализация.

Изследванията относно страните от Централна и Източна Европа показват наличието на сходни детерминанти на доходното неравенство, но осъществяването на пазарните реформи в отделните страни се характеризира със специфика, която намира отражение в различното равнище и темп на нарастване на диференциацията в доходите.

Работни хипотези

На база на извършения сравнителен преглед на основните теоретични школи и емпиричните изследвания на доходните детерминанти и отчитайки особеностите в икономическото и социалното развитие на България след 1990 г., са формулирани няколко работни хипотези.

Първите две хипотези са свързани с анализа във втора глава и с изследването на влиянието на реструктурирането на доходите по отношение на структурата и динамиката на доходното неравенство. Това предполага тестването на следните работни хипотези:

Хипотеза 1. Реструктурирането на доходите на домакинствата и появата на нови източници на доходи, породено от прехода към пазарна икономика, са едни от факторите за нарастващото доходно неравенство в България.

Хипотеза 2. Доходите от работна заплата са източникът на доходи, който има най-голям и нарастващ принос за формирането и динамиката на общото доходно неравенство в България през периода 1990-2015 г.

Следващите шест хипотези са тествани в трета глава, в която с помощта на дескриптивен и иконометричен анализ са изведени основните макроикономически детерминанти за формирането и динамиката на доходното неравенство в България през периода 1990-2015 г. За целта са формулирани следните работни хипотези:

---

²² Mitra, P. and R. Yemtsov (2006), "Increasing Inequality in Transition Economies: Is There More to Come?", The World Bank Policy Research Working Paper No. 4007, pp. 11-16

Хипотеза 3. Влиянието на динамиката на БВП върху доходното неравенство в България зависи от степента на икономическо развитие на страната, което предполага наличието на права зависимост между тях.

Хипотеза 4. Нарастването на дела на сектора на услугите в резултат на протичащите процеси на деиндустриализация в българската икономика след 1990 г. води до нарастване на неравенството в доходите от труд, а оттам и в общото доходно неравенство.

Хипотеза 5. Преките чуждестранни инвестиции са сред факторите, които увеличават доходното неравенство в България чрез промените в различията в заплащането на нискоквалифицирания и висококвалифицирания труд.

Хипотеза 6. Инфлацията е сред детерминантите, които водят до нарастване на доходното неравенство в България.

Хипотеза 7. Намесата на държавата чрез разходите за социална защита има редуциращ доходното неравенство ефект.

Хипотеза 8. Подобряването на образователното равнище на населението съдейства за намаляване на доходното неравенство в страната.

Въз основа на анализа в първа глава могат да бъдат направени следните **по-важни изводи**:

Първо. Доходното неравенство е сред най-актуалните проблеми през последните години и това се дължи на нарастващата диференциация между бедни и богати в световен мащаб и в голяма част от страните през последните три десетилетия, а също така и на последствията, които тези процеси имат в социален и икономически аспект.

Второ. Изследвания относно детерминантите на доходното неравенство в България на макроикономическо ниво почти липсват, което мотивира насочването на изследователския интерес към тях.

Трето. Прегледът на теориите разкрива различния подход към проблемите на доходното неравенство. Той спомага за изясняване на механизмите на формиране, разпределение и преразпределение на доходите, както и за същността на доходното неравенство. За част от теориите неравенството е естествен резултат от действащите пазарни механизми, които осигуряват ефективно разпределение на доходите, отразяващо различния принос на производствените фактори в процеса на производство. Те отричат ролята на държавата при формиране на крайната доходна диференциация. Другата част от теориите счита неравенството за един от основните проблеми и се интересува от въпросите за социалната справедливост, както и от преразпределителната роля на държавата за редуциране на доходното неравенство.

Сложността на проблема за доходното неравенство и наличието на различни подходи при неговия анализ, обуславят липсата на единна и цялостна теория за доходното неравенство, което важи още повече по отношение на детерминантите на неравенството. Това прави невъзможно прилагането на единна теория при емпиричния анализ в трета глава, поради което детерминантите на доходното неравенство са изведени въз основа на анализа на съществуващи емпирични изследвания в тази област.

Четвърто. Прегледът на емпиричните изследвания относно детерминантите на доходното неравенство показва, че влиянието на отделните фактори често е противоречиво и зависи от характеристиките на икономическата система и от степента на нейното икономическо развитие. Въпреки това познаването на основните детерминанти и механизмите, чрез които те оказват въздействие върху диференциацията в доходите е от съществено значение и служи като отправна точка за емпиричното изследване в трета глава.

ГЛАВА ВТОРА

ДОХОДНОТО НЕРАВЕНСТВО В БЪЛГАРИЯ СЛЕД 1990 ГОДИНА

Втора глава е посветена на изследване на структурата и динамиката на доходите и на доходното неравенство в България за периода 1990-2015 г. Последователно са разгледани тенденциите в доходите на домакинствата и тяхната структура, промените в доходната диференциация, след което е извършено декомпозиране на доходното неравенство по източници на доходи.

2.1. Измерители на доходното неравенство и използвани бази данни – методологични особености и ограничения

В този параграф са представени основните видове доходи и доходно неравенство, както и измерителите на доходното неравенство с техните предимства и недостатъци. Аргументирана е необходимостта от използването на комплекс от внимателно подбрани показатели, а не тяхното изолирано използване и тълкуване с цел – получаване на пълен и задълбочен анализ на неравенството. Подборът на показателите е съобразен с наличните бази данни. За целта са описани методологическите особености и ограничения на използваните бази данни относно разпределението на доходите на домакинствата. Основните източници на информация за доходите на домакинствата и тяхното разпределение, използвани в изследването са: „*Наблюдението на домакинските бюджети*“ на НСИ, което покрива с данни целия

анализиран период от 1990 г. до 2015 г. и „Статистика на доходите и условията на живот“ на НСИ, което се провежда от 2006 г. насам. До въвеждането на изследването „Статистика на доходите и условията на живот“ в страната, индикаторите за бедност и социално включване са изчислявани въз основа на данни от „Наблюдението на домакинските бюджети“. От 2006 г. насам паралелно се провеждат и двете изследвания, но индикаторите за бедност и социално включване, които НСИ обявява са изчислени въз основа на EU-SILC.

2.2. Състояние на доходите на домакинствата в България

Икономическото развитие на България през периода 1990-2015 г. има пряко въздействие върху структурата и динамиката на доходите на домакинствата и на доходното неравенство.

Анализът на изменението на брутния вътрешен продукт и доходите на домакинствата показва, че връзката между тези две величини е слаба. През целия период от 25 години само в седем от тях нарастването на реалните доходи изпреварва ръста на БВП. В резултат от това покупателната способност на доходите в края на периода остава под равнището от 1990 г. като реалните доходи на домакинствата намаляват с 34%, а БВП успява да надхвърли стойностите си от началото на прехода още през 2005 г. и нараства с 31,8% за периода 1990-2015 г.

Преходът от централно-планова към пазарна икономика и формирането на пазарни механизми за разпределение на доходите водят до реструктуриране на доходите на домакинствата. Тези процеси са особено интензивни в първите години, когато процесите на либерализация, промените в собствеността и появата на нови източници на доходи, водят до значителни промени в структурата на доходите.

През анализирания период се наблюдават следните по-важни изменения по отношение на източниците на общия доход средно на лице от домакинство:

- Относителният дял на *доходите от работна заплата* в общия доход на българските домакинства намалява от 57,3% през 1990 г. на 37,9% през 1997 г. Причините за това са свързани с високата безработица и с появата на нови по значение източници на доход като например доходи от предприемачество и доходи от собственост. Следва период на колебливо изменение в относителния дял на работната заплата, но от 2003 г. насам дялът на този вид доходи отбелязва трайна тенденция на нарастване от 40% през 2003 г. на 55% през 2015 г.

- Дялът на *доходите извън работна заплата* в общия доход нараства през периода 1990-2015 г. като от 0,4% през 1990 г. достига до 3,2% през 2015 г.

- Относителният дял на *доходите от социални трансфери* нараства от 18,8% през 1990 г. до 30,3 през 2015 г. и основен принос за това имат пенсиите, чиито дял в доходите на домакинствата значително се увеличава, което в голяма степен се дължи на влошаващата се демографска структура на населението в страната.

- *Доходите от домашно стопанство*²³ имат съществена роля при формиране на доходите на домакинствата през годините на прехода (в периода 1994-1997 г. този вид доходи съставляват около ¼ от общия доход на домакинствата), но тяхното значение постепенно намалява и през 2007 г. е 8%.

- Делът на *доходите от самостоятелна заетост* в общия доход на домакинствата се увеличава почти три пъти – от 2,2% през 1992 г. на 6,3% през 2015 г. Това показва, че значението на този вид доходи, които са свързани с участието на домакинствата в развитието на пазарната икономика, нараства през последните години.

- Относителният дял на *доходите от собственост, доходите от продажба на имущество и на регулярните трансфери от други домакинства* в общия доход на домакинствата е изключително нисък през анализирания период – под 1%.

Промените в структурата на доходите на домакинствата са от съществено значение за формирането и тенденциите в развитието на доходното неравенство в страната ни през последните 25 години и особено през първите години на прехода.

2.3. Динамика на доходното неравенство в България след 1990 г.

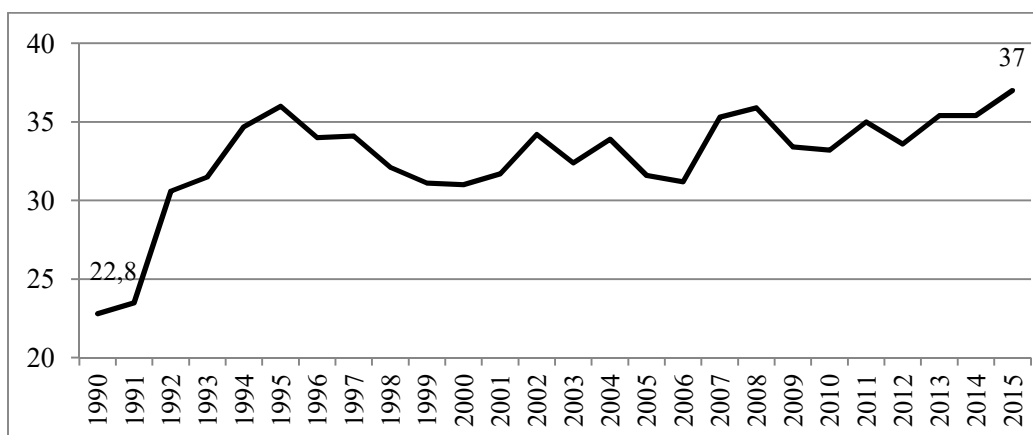
Анализът на тенденциите в доходното неравенство в България през периода 1990-2015 г. е извършен с помощта на различни измерители на доходната диференциация – коефициент на Джини, коефициенти на поляризация S90/S10 и S80/20 и Палма индекс.

През периода 1990-2015 г. доходното неравенство в България чувствително нараства, въпреки наличието на циклични колебания в неговото развитие. Фигура 1 показва динамиката в коефициента на Джини, който се увеличава с над 14 процентни пункта или с около 62% през последните 25 години. Най-рязко повишаване на доходното неравенство се наблюдава през първите години на прехода и това е отражение на задълбочаващата се икономическа криза, обхванала страната в началото на 90-те години. Пикът на доходната диференциация е през 1995 г., когато коефициентът на Джини е 36. След това доходното неравенство намалява и през 2000 г. коефициентът на Джини е 31.

---

²³ Данните за този показател са до 2007 г. Причината за това е, че от 2008 г. НСИ въвежда нова класификация на доходите на домакинствата, в която доходите от домашно стопанство не фигурират като самостоятелна категория.

Фигура 1. Коефициент на Джини за България за периода 1990-2015 г.

Източник: Национален статистически институт

От 2001 г. до 2006 г. се наблюдава колебливо изменение в доходната диференциация и през 2006 г. коефициентът на Джини има същите стойности като през 2000 г. През периода 2007-2015 г., коефициентът на Джини нараства спрямо предходните години и стойността му през 2015 г. е 37. Тези стойности на неравенството са едни от най-високите в рамките на Европейския съюз. През 2015 г. страната ни е на трето място по неравенство в рамките на ЕС след Литва и Румъния и същевременно на последно място по ниво на доходите.

Данните относно коефициента на поляризация S90/S10 показват, че през периода 1990-2015 г. той се увеличава от 4,5 до 12,8, като най-силно изразено нарастване има отново през първите години на прехода. Изменението на коефициента S90/S10 е близо три пъти (2,8) и е много по-голямо от това на коефициента на Джини, което означава, че промените в двата края на доходното разпределение са много по-силни, отколкото тези в общото доходно разпределение.

Коефициентът на поляризация S80/S20 нараства от 5,1 през 2006 г. до 7,1 през 2015 г. България бележи най-голямо нарастване на този показател в рамките на ЕС през периода 2006-2015 г. През последната година от анализирания период коефициентът на поляризация S80/S20 е с около 44% по-висок от средните стойности за ЕС и с около 100% по-висок от този в страната с най-ниска поляризация – Чехия.

Изводите относно динамиката на доходното неравенство, направени въз основа на коефициента на Джини и коефициентите на поляризация, се потвърждават и допълват от **Палма индекса**. През анализирания период делът на 40-те % от домакинствата, намиращи се в долната част на разпределението, в общия доход намалява от 25,4% на 17,9%, а на най-богатите 10% се увеличава от 20,1% до 28,2%. Делът на останалите 50% от населението се запазва относително неизменен – около 54-55%. Палма индексът през 1990 г. е 0,79, което отново показва сравнително

равномерното разпределение на доходите в началото на прехода. През 2015 г. този показател достига 1,58. Общо за периода 1990-2015 г. Палма индексът се увеличава два пъти и ако сравним изменението му с това на коефициента на Джини, който нараства с 62%, става видно, че „крайното“ неравенство²⁴ се изостря много по-силно, отколкото неравенството в общото доходно разпределение. Резултатите показват, че ако при отчитането на неравенството не се включват доходните групи от 5-ти до 9-ти децил, които имат сравнително неизменен дял в общия доход на домакинствата, ръстът в доходната диференциация е много по-голям. Използването на Палма индекса като показател за „крайно“ неравенство е важно и допълва анализа на общата доходна диференциация с помощта на коефициента на Джини.

2.4. Декомпозиране на доходното неравенство по основни източници на доходи

Декомпозирането на доходното неравенство позволява да се навлезе в дълбочина при анализа на състоянието и динамиката на общото неравенство. В изследването е използвана методологията на Пиат, Чен и Фей (1980)²⁵ за декомпозиране на неравенството по източници на доход. Използването на тази техника има за цел: да проследи диференциацията в разпределението на отделните източници на доходи на домакинствата, да изведе структурата на общото доходното неравенство и да оцени силата и посоката на влияние на отделните източници на доходи върху общото неравенство.

Анализът на диференциацията на различните източници на доход с помощта на техните *концентрационни коефициенти* за периода 1993-2015 година показва, че в началото на периода най-неравномерно разпределените източници на доходи са приходите от продажби, но тяхната концентрация чувствително намалява през годините (таблица 1).

Доходите от собственост имат висок концентрационен коефициент през целия период и през 2015 г. те са най-неравномерно разпределените доходи в полза на високодоходните групи от населението (коефициентът на концентрация на този вид доходи през 2015 г. е 0,68). Диференциацията на доходите от самостоятелна заетост значително нараства през годините и в края на периода техния коефициент е по-голям

---

²⁴ В “Голямото разделение” Джоузеф Стиглиц говори за крайно неравенство като съотношение на доходите на най-горните 10% към доходите на най-долните 40%, чиито измерител е Палма индексът – Стиглиц, Дж. (2016) “Голямото разделение. Неравните общества и какво можем да направим за тях”, Изд. Изток-Запад, стр. 316

²⁵ Pyatt, G., Chen, C. and J. Fei (1980), “The Distribution of Income by Factor Components”, Quarterly Journal of Economics 95(3), pp. 451-473

от коефициента на Джини за общото неравенство. Концентрационният коефициент на доходите от работна заплата също нараства от 0,33 през 1993 г. на 0,39 през 2015 г.

Таблица 1. Коефициенти на концентрация по източници на доходи, 1993-2015 г.

	Вид доходи	1993	1995	1998	2000	2003	2005	2008	2010	2013	2015
1	Работна заплата	0,33	0,29	0,32	0,36	0,33	0,34	0,38	0,37	0,42	0,39
2	Извън работна заплата	0,24	0,23	0,20	0,22	0,24	0,28	0,27	0,26	0,34	0,21
3	От самостоятелна заетост	0,22	0,34	0,44	0,38	0,34	0,43	0,38	0,35	0,43	0,43
4	От собственост	0,68	0,53	0,58	0,58	0,59	0,59	0,68	0,68	0,74	0,68
5	Пенсии	0,05	0,07	0,06	0,15	0,13	0,13	0,05	0,15	0,07	0,09
6	Обезщетения за безработица	-0,05	-0,09	-0,02	-0,03	-0,09	-0,06	-0,09	-0,15	0,02	0,10
7	Семейни добавки за деца	-0,03	-0,04	-0,04	-0,05	-0,19	-0,20	-0,23	-0,24	-0,31	-0,33
8	Други социални помощи	0,08	0,02	0,11	0,02	0,15	0,17	0,21	0,17	0,10	0,14
9	От домашно стопанство	0,55	0,64	0,54	0,45	0,53	0,51	-	-	-	-
10	Рег. трансфери от други домакинства	-	-	-	-	-	-	0,38	0,39	0,29	0,32
11	Приходи от продажби	0,78	0,84	0,68	0,75	0,84	0,82	0,65	0,61	0,72	0,33
12	Други приходи	0,35	0,38	0,34	0,35	0,36	0,37	0,44	0,36	0,51	0,36

Източник: Изчисления на автора по данни на НСИ – “Бюджети на домакинствата в Р. България”

Концентрационните коефициенти на четирите групи социални трансфери през анализирания период са по-малки от коефициента на Джини за общото доходно неравенство, т.е. всички видове трансфери съдействат за намаляване на доходното неравенство. Семейните добавки за деца са единствените източници на доходи с отрицателен коефициент на концентрация през целия период, което означава, че те са съсредоточени в долната част на доходното разпределение. Концентрационните коефициенти на обезщетенията за безработица през периода 1993-2010 г. също са отрицателни, но след 2010 г. те стават положителни и намаляващият доходното неравенство ефект на тези трансфери отслабва. Пенсиите и другите социални помощи имат положителни коефициенти на концентрация, чиито стойности нарастват през периода 1993-2015 г. Въпреки това в края на периода тяхната концентрация продължава да е сред най-ниските и те заедно с обезщетенията за безработица са най-равномерно разпределените източници на доходи.

Ефектът, който отделните източници на доход имат върху общото доходно неравенство зависи не само от разпределението им сред различните доходни групи, но и от дела на всеки източник в общия доход на домакинствата. Комбинираният ефект от тяхното влияние може да бъде представен чрез изчисляването на т.нар. *приноси* на отделните източници на доходи в общото доходно неравенство (таблица 2).

От таблица 2 е видно, че доходите от работна заплата имат най-голям принос за общото доходно неравенство, като с времето значимостта на този вид доходи нараства и през 2015 г. те формират около 73% от общото неравенство. Причините за това са

нарастващия коефициент на концентрация и увеличаването на дела на доходите от работна заплата в общия доход (от 43% през 1993 г. на 55% през 2015 г.).

Таблица 2. Принос на отделните видове доходи в общото неравенство, 1993-2015 г. (%)

	Вид доходи	1993	1995	1998	2000	2003	2005	2008	2010	2013	2015
1	Работна заплата	45,2	31,1	40,4	45,1	41,2	47,1	66,4	65,4	68,5	72,9
2	Извън работна заплата	1,9	1,9	2,0	3,7	2,8	3,6	4,5	1,9	4,0	2,3
3	От самостоятелна заетост	1,7	2,8	5,9	5,5	4,4	6,1	10,0	7,5	9,1	10,4
4	От собственост	1,3	0,8	1,4	1,4	1,1	1,4	2,0	1,8	2,5	1,3
5	Пенсии	2,6	2,6	3,1	10,1	8,2	8,9	3,8	15,4	5,4	7,8
6	Обезщетения за безработица	-0,1	-0,1	0,0	-0,1	-0,2	-0,1	-0,1	-0,3	0,0	0,1
7	Семейни добавки за деца	-0,2	-0,1	-0,1	-0,1	-0,3	-0,5	-0,5	-0,7	-0,7	-1,0
8	Други социални помощи	0,4	0,1	0,3	0,1	0,6	1,1	2,2	1,1	0,5	1,0
9	От домашно стопанство	35,1	48,8	34,8	23,9	29,5	21,8	-	-	-	-
10	Рег. трансфери от други домакинства	-	-	-	-	-	-	1,5	1,2	0,9	1,3
11	Приходи от продажби	1,8	2,1	0,7	1,1	1,7	1,5	4,8	2,0	2,5	0,7
12	Други приходи	10,2	10,3	11,5	10,0	10,6	9,0	6,2	4,7	7,1	3,3

Източник: Изчисления на автора по данни на НСИ – “Бюджети на домакинствата в Р. България”

Приносът на доходите от самостоятелна заетост чувствително нараства в периода 1993-2015 г. През 1993 г. само 1,7% от доходното неравенство се дължи на този вид доходи, докато през 2015 г. приносът им надхвърля 10%. В началото на периода, дялът на доходите от самостоятелна заетост в общия доход е много малък – 2,4% през 1993 г. (това е нов източник на доходи за икономика в преход), а през 2015 г. те формират 7,2% от доходите на домакинствата. Всичко това показва нарастващата им значимост за общото неравенство при вече изградена и функционираща пазарна икономика.

Въпреки, че доходите от собственост са най-неравномерно разпределените доходи, техния принос към общото неравенство е между 1% и 2% през целия период и това се дължи на изключително малкия им дял (под 1% дял) в общия доход. Същото се отнася и за приходите от продажби.

Приносът на пенсиите в общото доходно неравенство нараства от 2,6% през 1993 г. на 7,8% през 2015 г. Той е положителен защото, въпреки че през целия период пенсиите са по-равномерно разпределени от общия доход, все пак е налице диференциация в полза на горната част от доходните групи. Нарастването на приноса на пенсиите се дължи на увеличаването на дела им в общия доход (от 16% през 1993 г. до 26% през 2015 г.) в резултат на застаряването на населението. Семейните добавки за деца са единствените доходи, които през целия период имат отрицателен принос за общото неравенство и това се дължи на отрицателния коефициент на концентрация.

За да определим силата на влияние на отделните източници на доход върху общото доходно неравенство се изчислява и *еластичност* на коефициента на Джини

спрямо всеки вид доходи. Доходите, които през анализирания период имат положителна еластичност са: от работна заплата, от самостоятелна заетост, от собственост, от домашно стопанство, приходите от продажби и други приходи. Това означава, че между изброените източници на доходи и общото доходно неравенство има права зависимост, т.е. нарастването на който и да е от тях води до нарастване на коефициента на Джини, но в различна степен. Най-силно положително въздействие върху доходното неравенство имат доходите от работна заплата и с времето този ефект се засилва. През 1993 г. 10% нарастване на доходите от работна заплата води до увеличаване на коефициента на Джини с 0,228%, а през 2015 г. – с 1,772%. Останалите видове доходи, чиято еластичност също е положителна, имат много по-слабо въздействие върху общото доходно неравенство.

Доходите, които през целия период имат отрицателна еластичност, са четирите групи социални трансфери и доходите извън работна заплата. Следователно увеличаването на който и да е от тези източници на доходи води до намаляване на доходното неравенство. Най-силен редуциращ доходното неравенство ефект имат пенсиите, тъй като абсолютната стойност на еластичността им е най-висока и този ефект се засилва във времето. През 2015 г. нарастването на пенсиите с 10% води до намаляване на коефициента на Джини с 1,82%. Еластичността на останалите социални трансфери е много по-ниска спрямо тази на пенсиите, като най-слаб редуциращ доходното неравенство ефект имат обезщетенията за безработица.

На база на анализа във втора глава са открити следните по-важни **изводи**:

Първо. Анализът на връзката между динамиката на реалния БВП и реалните доходи на домакинствата показва, че в по-голямата част от периода 1990-2015 г. ръстът на БВП изпреварва нарастването на реалните доходи. В резултат от това нивото на доходите на домакинствата през 2015 г. е по-ниско от това през 1990 г., а брутният вътрешен продукт успява да надхвърли стойностите си от началото на прехода.

Второ. Структурата на доходите на домакинствата съществено се променя през анализирания период. След 1990 г. се появяват нови източници на доходи, свързани с изграждането на пазарни принципи при функционирането на икономиката, чието значение нараства през годините на прехода, а и след това.

Трето. Икономическото развитие на страната през периода 1990-2015 година е съпътствано със значителен ръст на доходното неравенство. Най-силно изразени процеси на нарастваща доходна диференциация се наблюдават през първите години на прехода и това донякъде е естествен резултат от преминаването от един модел на сравнително егалитарно общество преди 1989 г. към изграждането на икономика,

основана на пазарни принципи. Използваните в изследването показатели за неравенството показват, че в динамиката на доходната диференциация се открояват приблизително три периода. Първият период обхваща началните години на прехода от 1990 г. до 1995/1997 г., когато доходното неравенство значително нараства. Следва период от 1995/1997 г. до 2006 г. на колебливо изменение на неравенството и от 2007 г. насам диференциацията в доходите отново се увеличава.

Данните от анализа показват, че България е на едно от първите места по неравенство в рамките на Европейския съюз, като същевременно е на последно място по ниво на доходите спрямо средните доходи в ЕС. Високото неравенство в страната е съпроводено с бедност и социална изолация на една голяма част от нейните граждани. Всичко това налага необходимостта от обстойно изследване на доходното неравенство у нас, на неговата структура и на факторите, които обуславят растящата доходна диференциация.

Четвърто. Декомпозирането на общото доходно неравенство по източници на доходи показва, че реструктурирането на доходите на домакинствата е един от основните фактори за нарастващата доходна диференциация в България (*хипотеза 1*). Доходите от работна заплата имат най-голям и нарастващ принос за формирането на общото неравенство (*хипотеза 2*). Друг източник на доходи, който придобива все по-голяма значимост за неравенството при вече изградена и функционираща пазарна икономика, са доходите от самостоятелна заетост. Приносът на пенсиите в структурата на общото доходно неравенство също нараства и това се дължи на увеличаването на дела им в доходите на домакинствата поради застаряването на населението. Останалите източници на доходи имат незначителен дял в структурата на общото неравенство.

ГЛАВА ТРЕТА

МАКРОИКОНОМИЧЕСКИ ДЕТЕРМИНАНТИ НА ДОХОДНОТО НЕРАВЕНСТВО В БЪЛГАРИЯ - ЕМПИРИЧЕН АНАЛИЗ

Трета глава е посветена на изследване на основните макроикономически детерминанти за динамиката на доходното неравенството в България в периода 1990-2015 г. С помощта на дескриптивен анализ последователно са разгледани отделните фактори, които имат определящо значение по отношение на диференциацията в доходите през този период, след което въздействието на част от тях е проверено и чрез включването им в многофакторен регресионен модел.

3.1. Основни макроикономически детерминанти на доходното неравенство в България след 1990 година – дескриптивен анализ

Въз основа на прегледа на емпиричните изследвания, посветени на детерминантите на доходното неравенство в първа глава и като са отчетени особеностите в икономическото развитие на страната ни през последните 25 години, са изведени следните основни детерминанти, които в голяма степен обясняват динамиката в доходната диференциация в България през периода 1990-2015 г.:

▪ Брутен вътрешен продукт

Анализът на връзката между реалния БВП на глава от населението и коефициента на Джини в България за периода 1990-2015 г. показва, че през първите години на прехода спадът в реалния БВП на глава от населението е съпътстван от нарастване на доходното неравенство. Това се дължи на реструктурирането на икономиката, на фалита на множество предприятия и на ръста на безработицата, които изострят поляризацията в доходите и социалната изолация на бедната част от домакинствата. През този период ръстът на производителността на труда е затруднен поради дълбоката рецесия и все още нереструктурираната икономика на страната, което рефлектира върху работните заплати, а оттам и върху доходите на домакинствата. След 1999 г. реалният БВП на глава от населението почти неизменно нараства. Изключение прави периодът 2008-2010 г., когато страната ни е обхваната от рецесия в резултат от световната финансова и икономическа криза. Общо за периода 1999-2015 г. реалният БВП на глава от населението нараства около два пъти. Доходното неравенство в периода 1999-2015 г. също бележи възходяща тенденция, въпреки наличието на колебания в определени години.

▪ Реструктуриране на икономиката

Преходът към пазарно стопанство в България има за резултат промяна в структурата на българската икономика както по отношение на собствеността, така и по отношение на отрасловия профил на производството.

Процесите на икономическа либерализация в началото на 90-те години на 20-ти век водят до поява и постепенно нарастване на частния сектор и до отслабване на значимостта на предприятията от държавния сектор, които преди промените са единствената форма на собственост. Една от основните черти на прехода е свързана с мащабното прехвърляне на активи-държавна собственост в частни ръце посредством приватизацията. Това води до реструктуриране на доходите и до поява на нови източници на доходи, чиито дял в общия доход постепенно нараства и има за резултат задълбочаване на доходното неравенство.

Делът на частния сектор в брутна добавена стойност от 16,6% през 1991 г. се увеличава до 69,3% през 2000 г., след което значимостта на тези промени намалява. Промените в структурата на собствеността, а оттам и в заетостта, и изграждането на пазарни принципи водят до съществени изменения в начина на определяне на работните заплати, които увеличават диференциацията в заплащането.

Икономическата либерализация в началото на прехода води и до дълбоки промени в отрасловата структура на икономиката. В страната се наблюдава ясно изразена тенденция на свиване на индустриалния сектор за сметка на нарастване на сектора на услугите. Общо за периода 1990-2015 г. делът на третичния сектор в българската икономика се увеличава 2 пъти (от 33,8% през 1990 г. до 67,3% през 2015 г). Протичащите процеси на деиндустриализация са сред факторите, които имат потенциала да увеличават доходното неравенство, тъй като са свързани с пренасочването на трудови ресурси към дейности от третичния сектор, отличаващи се с по-големи различия в заплащането. За периода 1991-2015 г. съотношението на най-високата към най-ниската работна заплата нараства от 1,68 до 3,47.

▪ **Заетост и безработица**

Сред детерминантите на доходното неравенство са и основните характеристики на пазара на труда, които показват степента на използване на трудовите ресурси на страната. От равнището на заетост и на безработица в голяма степен зависят доходите на домакинствата, тъй като доходите от труд формират около 58% от общия доход на домакинствата, а безработицата обикновено засяга нискоквалифицираните работници, които се намират на дъното на доходното разпределение.

Преходът към пазарна икономика е свързан с пренасочване на ресурсите в търсене на по-висока производителност, което води до закриване, реструктуриране и навлизане на нови фирми. Свързаните с този процес промени в трудовия пазар имат за резултат нарастване на безработицата, спад в заетостта и икономическата активност на трудоспособното население в периода 1990-2000 г. Безработицата нараства от 11,1% през 1990 г. до 20% през 2001 г. Заетостта през 2001 г. е най-ниската през целия анализиран период – 42%. Това засилва диференциацията в доходите между населението, което получава доходи от заплати и безработните лица и съдейства за нарастване на общото доходно неравенство. В периода на стабилен икономически растеж от 2001 г. до 2008 г. безработицата намалява, а заетостта расте. През 2008 г. безработицата достига най-ниските си стойности – 5,6%, а заетостта е най-висока – 52%. В резултат от кризата в страната през 2009-2010 г. равнището на безработица

отново нараства и през 2013 г. е 12,9%. През последните две години от анализирания период безработицата намалява и през 2015 г. достига 9,1%.

Въпреки наличието на благоприятни тенденции в общото равнище на безработица, структурата на безработицата е такава, че повече от половината лица в тази категория са трайно безработни, младежката безработица е висока, а броят на обезкуражените лица е значителен, което показва наличие на трайни и трудно преодолими проблеми, изискващи целенасочени усилия и политики, както по отношение на заетостта, така и в сферата на образованието.

▪ **Преки чуждестранни инвестиции**

Преходът от централно-планова към пазарна икономика в началото на 90-те години в България е свързан с процеси на либерализация и отваряне на националното стопанство към останалия свят. Чуждестранният инвеститорски интерес към страната ни през първите години на прехода е силно ограничен, което се дължи на макроикономическата и политическа нестабилност в страната. Положителна промяна в динамиката на ПЧИ настъпва след 1998 г., като за това допринася финансовата стабилизация след въвеждането на валутен борд в страната. Потокът от чуждестранни инвестиции към България значително нараства в периода 2000-2007 г., но световната финансова и икономическа криза (2008-2009 г.) се отразява на ПЧИ, които силно намаляват през периода 2010-2015 г. Въпреки това натрупаният запас от ПЧИ е значителен – 86,4% от БВП на страната за 2015 г.

Отрасловата структура на ПЧИ в страната е по-скоро неблагоприятна, тъй като доминират ПЧИ във финансово посредничество и дейности с подчертано спекулативен характер като операциите с недвижими имоти, а присъствието им в индустриалния сектор и то особено във високотехнологични отрасли е силно ограничено.

▪ **Инфлация**

Преходът към пазарна икономика в България е свързан с ценова либерализация, която води до чувствително нарастване на равнището на цените в периода 1990-1997 г. През 1996 г. и 1997 г. инфлацията достига три и четири цифрени стойности. Тези процеси имат изключително неблагоприятни последствия по отношение на доходите на домакинствата, тъй като пораждаат съществени преразпределителни ефекти и засягат в най-голяма степен хората с фиксирани доходи, което изостря доходното неравенство в страната през този период. Сериозните последствия от инфлацията в първите години на прехода водят до въвеждането на валутен борд в България през 1997 г. В резултат от това е постигната ценова стабилност, която продължава и към настоящия момент.

▪ **Държавни разходи**

Държавните разходи са един от основните инструменти на фискалната политика, чрез който държавата може да въздейства върху доходното неравенство в посока на неговото намаляване. Първите години на прехода се характеризират с рестриктивна фискална политика като през периода 1990-1997 г. дялът на държавните разходи в БВП намалява от 48,3% през 1991 г. на 30,5% през 1997 г. Това е и периодът на най-силно нарастване на доходното неравенство в страната. Следват години на колебливи изменения в дела на държавните разходи и през 2015 г. те се равняват на 40,7% от БВП.

Част от държавните разходи въздействат пряко върху доходната диференциация в страната и това са разходите за социална защита. През 1990 г. дялът на разходите за социална защита в БВП е 12%, а през 1996 г. те достигат 8,6% от БВП. До 1996 г. преобладаващите мерки за социална защита, с които управляващите се опитват да противодействат на кризата в страната са обезщетенията за безработица и социалните помощи, които имат пасивен характер. Борбата с безработицата през този период е свързана с подпомагането на губещи държавни предприятия или с ранно пенсиониране, което води до нарастване на дела на пенсионерите в трудоспособна възраст.

Макроикономическата стабилност, постигната след въвеждането на валутен борд през 1997 г., води до нарастване на разходите за социална защита, чиито дял в БВП през 2002 г. достига 12,7%. В периода 2003-2007 г., въпреки че абсолютната стойност на разходите за социална защита нараства, дялът им в БВП намалява, тъй като е налице висок икономически растеж. След като световната финансова и икономическа криза 2008-2009 г. засяга и българската икономика, през 2010-2011 г. пенсиите и социалните плащания са замразени. Това води до влошаване на положението на бедната част от населението и се отразява негативно върху доходната диференциация в страната. От 2012 г. насам има слабо нарастване на дела на разходите за социална защита, които през 2015 г. се равняват на 13,4% от БВП.

Разходите на държавата за социална защита на населението имат пряк редуциращ доходното неравенство ефект. При изключване на всички трансфери заедно с получаваните пенсии неравенството значително нараства – коефициентът на Джини в България преди социални трансфери средно за периода 2006-2015 г. е 49,3 при среден коефициент на Джини след трансфери – 34,5.

▪ **Образование**

Образованието е сред основните детерминанти на доходното неравенство. То съдейства за формирането на човешкия капитал и от него в голяма степен зависи количеството и качеството на трудовите ресурси.

Един от основните количествени показатели за равнището на образование е брутният коефициент на записване в средно образование, който в началото на анализирания период е близо до 100%, след което намалява и през 1994 г. достига 90,4%. В периода 1995-2010 г. стойностите на този показател се движат около 90-92%. От 2010 г. насам брутният коефициент на записване в средно образование нараства и през 2014 г. надхвърля 100%. Не по-малко важен показател е и брутният коефициент на записване във висше образование, който през анализирания период се увеличава повече от 2,5 пъти – от 26,2% през 1991 г. до 70,8% през 2015 г.

Данните за качеството на образованието в България въз основа на резултатите от Програмата за международно оценяване на учениците (PISA) сочат, че голяма част от младежите в България са функционално неграмотни. Тези ученици не притежават необходимите умения, които да им позволят успешно да се конкурират на трудовия пазар и да намерят своето място в обществото. Резултатите поставят въпросите за качеството на образованието в България и за необходимостта от реформи в образователната система.

▪ **Корупция и скрита икономика**

Преходът на страната към пазарна икономика е съпътстван с разпространението на широко мащабна корупция, както и с възникването и развитието на голяма по размери скрита икономика. Годишните на новоизграждащи се институции и закони благоприятстват развитието на корупционни практики, включително и при приватизацията на държавните предприятия, които облагодетелстват ограничен кръг от хора и водят до съсредоточването на големи по размери активи в техните ръце.

Данните показват, че корупционният индекс за България в периода 1999-2015 г. нараства от 33 през 1999 г. до 41 през 2015 г. Размерът на скритата икономика е около 1/3 от стойността на официалното производство, което показва, че голяма част от активността в страната е в сивия сектор. Това прави невъзможно реалното отчитане от доходите на домакинствата и се отразява върху достоверността на измерваното доходно неравенство. Високите нива на корупция и на сива икономика създават усещането за липса на справедливост, потискат стимулите за труд и предприемачество и оказват негативно въздействие върху неравенството в страната.

3.2. Иконометрично изследване на макроикономически детерминанти на доходното неравенство в България

Иконометричното изследване има за цел да провери и допълни направените в дескриптивния анализ изводи относно основните макроикономически детерминанти на

доходното неравенство в България и посоката и силата на тяхното влияние. В него е извършен анализ на динамични редове за периода 1990-2015 г. Избраният времеви ред и ограниченият брой наблюдения стеснява възможностите за прилагането на по-сложни иконометрични техники, поради което в изследването е използван обикновен метод на най-малките квадрати. Краткият времеви ред внася ограничения и при броя на независимите променливи, които могат да бъдат включени в модела. В резултат от това многофакторният регресионен модел има следния вид:

$$GINI_t = \beta_0 + \beta_1 (\ln GDP)_t + \beta_2 (Serv)_t + \beta_3 (FDI)_t + \beta_4 (Infl)_t + \beta_5 (ExpSP)_t + \beta_6 (Edu)_t + e_t,$$

където зависимата променлива е коефициентът на Джини – GINI, β_0 е свободен член, e_t е грешката в модела, а независимите променливи са:

- LnGDP – натурален логаритъм на БВП на глава от населението;
- Serv – дял на сектора на услугите в брутната добавена стойност;
- FDI – относителен дял на запаса на преки чуждестранни инвестиции в БВП;
- Infl – темп на инфлация;
- ExpSP – дял на държавните разходи за социална защита в БВП;
- Edu – брутен коефициент на записване в средно образование.

Иконометричното изследване е извършено с помощта на статистическия софтуерен продукт STATA.

Основните резултати от регресионния анализ са представени в таблица 3.

Таблица 3. Резултати от регресионния анализ

Зависима променлива: GINI	
Независими променливи:	
GDP	5,38508 (0,007)***
Serv	0,187883 (0,006)***
FDI	-0,0701104 (0,156)
Infl	0,0026584 (0,131)
ExpSP	-0,5785306 (0,049)**
Edu	0,0646461 (0,658)
Брой наблюдения	24
F-статистика	7,84
P-стойност	0,0004
Коефициент на детерминация	0,7344

Бележка: В скобите са дадени стандартните грешки, а със символите “***”, “**” и “*” се означава статистическа значимост при риск за грешка от 1%, 5% и 10%.

Регресионният анализ показва, че БВП на глава от населението е статистически значима променлива и през периода 1990-2015 г. между тази променлива и доходното

неравенство има права зависимост, което означава, че ползите от икономическото развитие на България не се разпределят равномерно сред населението и това е видно не само от засилването на доходната поляризация, но и от нарастващия дял на населението живеещо в риск от бедност и социално изключване. Получените резултати потвърждават формулираната в края на първа глава *хипотеза 3*, според която влиянието на динамиката на БВП върху доходното неравенство зависи от степента на икономическо развитие на страната и това предполага наличието на права зависимост между тях.

Втората факторна променлива, която е включена в модела е делът на сектора на услугите в брутната добавена стойност. Тя също е статистически значима и регресионният коефициент пред нея е положителен. Резултатите потвърждават *хипотеза 4*, според която протичащите процеси на деиндустриализация в българската икономика след 1990 г. водят до нарастване на доходното неравенство в страната.

Регресионният анализ показва, че ПЧИ са статистически незначима променлива. Това означава, че *хипотеза 5* не може да бъде потвърдена чрез иконометричния модел и връзката между ПЧИ и доходното неравенство в България се нуждае от по-обстойно изследване. Вероятно причина за тези резултати е периодът на анализ, а именно 1990-2015 г. В първите години от периода, които се характеризират със силно нарастване на неравенството, присъствието на ПЧИ в страната е изключително скромно.

Следващата факторна променлива, която е включена в модела е инфлацията. Резултатите показват, че тя е статистически незначим фактор при обясняване на доходното неравенство през периода 1990-2015 г. и това се дължи ценовата стабилност в страната от 1998 г. насам. Регресионният анализ не потвърждава *хипотеза 6*, според която инфлацията е сред детерминантите, които водят до нарастване на доходното неравенство в България през анализирания период от 25 години, но със сигурност може да се твърди, че ръстът на цените през първите години на прехода е сред основните фактори за засилване на доходната диференциация през този период.

Разходите за социална защита са статистически значима променлива и регресионният анализ потвърждава формулираната *хипотеза 7*, че увеличаването на този вид разходи на държавата съдейства за намаляване на неравенството в България.

Последната независима променлива, включена в модела е брутният коефициент на записване в средно образование. Въпреки, че теорията и повечето емпирични изследвания показват, че образованието е фактор, който би трябвало да намалява доходното неравенство, в настоящото изследване то е статистически незначимо. В България нарастващият брутен коефициент на записване в средно образование през

анализирания период не оказва очакваното въздействие върху диференциацията в доходите и обяснението за това може да се търси в слабата обвързаност на заплащането с образователното равнище, което е един от основните проблеми на пазара на труда. Резултатите по отношение на тази променлива показват, че *хипотеза 8* за наличие на обратна зависимост между равнището на образование и доходното неравенство не може да бъде потвърдена.

За да се постигне по-голяма надеждност при интерпретирането на получените резултати са извършени диагностични тестове, свързани с оценката на адекватността на изведения модел. Тези тестове показват: нормалност на разпределението, липса на серийна корелация на остатъците и на хетероскедастичност в случайните отклонения, отсъствие на мултиколинеарност между факторните променливи и наличие на коректност в спецификацията на модела. Извършените диагностични тестове свидетелстват за това, че регресионният модел е конструиран правилно и резултатите, получени от него са надеждни.

От изследването в трета глава могат да се очертаят следните **изводи**:

Първо. Резултатите от иконометричното изследване показват, че между БВП на глава от населението и доходното неравенство има права зависимост, което означава, че ползите от икономическото развитие на България през анализирания период не се разпределят равномерно сред населението.

Второ. Преструктурирането на икономиката по отношение на собствеността има определяща роля за нарастването на доходното неравенство в България. Увеличаването на дела на частния сектор и промяната в механизмите на определяне на работните заплати водят до по-диференцирано заплащане на труда, а също така и до нарастване на значимостта на нови източници на доходи.

Трето. Преходът към пазарна икономика води до съществени промени и в отрасловата структура на икономиката. Процесите на деиндустриализация, свързани с увеличаване на дела на сектора на услугите са едни от основните фактори за нарастващото доходно неравенство в страната.

Четвърто. Преките чуждестранни инвестиции имат потенциала да въздействат върху доходното неравенство, но тяхното присъствие в българската икономика се засилва едва след 2000 г. и отрасловата насоченост на чуждите инвестиции е такава, че те са предимно в дейности с ниска добавена стойност.

Пето. Инфлацията е един от факторите, който води до нарастване на доходното неравенство през първите години на прехода, но след въвеждането на валутен борд

през 1997 г. и постигането на финансова стабилност в страната, тя губи своята значимост по отношение на диференциацията в доходите.

Пето. Неблагоприятните демографски тенденции през последните 25 години в България се отразяват негативно върху доходното неравенство и неговата структура.

Шесто. Социалните трансфери от страна на държавата имат редуциращ доходното неравенство ефект.

Седмо. Резултатите от регресионния анализ показват, че в България образованието не изпълнява изведената в прегледа на емпиричните изследвания роля относно доходното неравенство и това е една от посоките, в които трябва да се положат повече усилия, включващи промени в политиките относно образованието и работата на институциите на трудовия пазар.

Осмо. Високите нива на корупция и скрита икономика съдействат за концентрация на власт, доходи и богатство в една малка част от населението за сметка на останалата част от мнозинството, сред което се създава усещането за липса на справедливост. Това действа дестимулиращо по отношение на усилията на бедната част от домакинствата и се отразява негативно върху доходното неравенство в страната.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение са обобщени основните изводи от направеното изследване и на база на тях са изведени някои препоръки към икономическата и социалната политика.

Основните изводи от изследването могат да бъдат обобщени в няколко направления:

Първо. Проблемите на доходното неравенство добиват все по-голямо значение в съвременното икономическо и обществено развитие и се превръщат във важен обект на изследване от страна на международната научна общност, което се дължи на протичащите процеси на нарастващо доходно неравенство през последните три десетилетия. Това обуславя необходимостта от изграждането на единна теория, фокусирана върху проблемите на доходното неравенство, която да послужи като отправна точка при разработване на подходящи политики в тази област както на национално, така и на международно ниво.

Второ. Икономическото развитие на България през периода 1990-2015 година е свързано със значително нарастване на доходното неравенство. В сравнителен план страната ни е на едно от първите места по доходно неравенство в рамките на Европейския съюз и на последно място по ниво на доходите спрямо средното равнище в ЕС. Високото неравенство е съпроводено и от социална изолация на една голяма част

от населението, която трудно се приобщава към пазара на труда, натоварва системата за социално подпомагане и ограничава възможностите за икономически растеж. Това поставя доходното неравенство сред основните проблеми, които стоят пред страната ни през последните години.

Трето. Анализът на база на декомпозиране на общото доходно неравенство по източници на доходи доказва, че реструктурирането на доходите на домакинствата след 1990 г. има определяща роля за нарастващата доходна диференциация в България.

Четвърто. Измененията в структурата на общото доходно неравенство в периода 1990-2015 г. показват нарастващата значимост на доходите от работна заплата, което се дължи на засилването на тяхната диференциация и на увеличаването на дела им в общия доход на домакинствата.

Пето. От дескриптивния анализ в трета глава може да се направи заключението, че върху доходната диференциация в България влияние оказват множество фактори, чието въздействие е с различен интензитет и посока и е обусловено от особеностите в развитието на страната през последните 25 години. През първите години на прехода, които се характеризират с липса на реални пазарни реформи, неравенството нараства под влияние на фактори като: ценова либерализация, значителен спад в производството, нарастване на безработицата, рестриктивна социална политика и др. В следващите години доходната диференциация е обусловена от фактори, които са свързани с осъществяваните пазарни реформи и резултатите от тях, сред които са: въвеждането на валутен борд, нарастналият дял на сектора на услугите, засиленото присъствие на преки чуждестранни инвестиции и растяща диференциация в заплащането. След 2009 г. за динамиката на неравенството в страната съществено влияние оказват икономическите и социалните проблеми в резултат на настъпилата рецесия, породена от глобалната финансово-икономическа криза.

Шесто. Анализът в трета глава въз основа на иконометричното изследване сочи, че основните детерминанти, които водят до нарастване на доходното неравенство в България през анализирания период са: динамиката на БВП на глава от населението и структурните промени в икономиката, свързани с увеличаване на дела на сектора на услугите в БДС.

Седмо. Резултатите от иконометричното изследване показват, че инфлацията, ПЧИ и образованието са статистически незначими фактори по отношение на доходната диференциация в страната през периода 1990-2015 г. Инфлацията е сред детерминантите, които имат силно въздействие върху неравенството през първите години на анализирания период (1990-1997 г.), но ценовата стабилност от 1998 г. насам

води до този общ резултат за целия период от 25 години. Чуждестранните инвестиции в страната нарастват в периода 1998-2007 г., но ефектът им върху доходното неравенство е неясен, тъй като голяма част от тях са със спекулативен характер и са насочени предимно в дейности с ниска добавена стойност.

Осмо. Социалните трансфери съдействат за намаляване на доходното неравенство в страната, което се доказва както от декомпозицията на неравенството във втора глава, така и от иконометричното изследване в трета глава.

На база на резултатите от извършеното емпирично изследване в дисертацията, могат да бъдат очертани следните **препоръки към икономическата и социалната политика в България:**

Първо. От съществено значение за редуциране на доходното неравенство е трайното нарастване на БВП, което да повиши средното ниво на доходите в страната. Това обаче не е достатъчно условие за подобряването на благосъстоянието на всички доходни групи и най-вече на тези, които се намират в долната част от доходното разпределение. Необходимо е ползите от реализирания икономически растеж да стигат до цялото население, а не само до една малка част от него, която се намира на върха на доходното разпределение. Това може да стане чрез по-успешна интеграция на нискодоходните групи на пазара на труда.

Второ. В контекста на предходната препоръка е необходимо да се обмисли прокламираната в рамките на ЕС политика на реиндустриализация и нейната приложимост спрямо българската икономика в следващите години. За тази цел е необходимо разработването на национален план, който да е свързан с разширяване на производствената структура на икономиката.

Трето. По отношение на ПЧИ е необходимо да се предприемат мерки за насърчаване на инвестициите в дейности с висока добавена стойност, които да увеличат производителността с цел повишаване на равнището на икономическо развитие и на средните доходи в страната. Колкото до секторната принадлежност на ПЧИ в страна като България, която е с по-ниско равнище на човешки капитал и икономическо развитие, политиката в тази област трябва да бъде насочена към привличане на чуждестранни инвестиции в производствения сектор, тъй като в него се използва повече нискоквалифициран труд. Подобни инвестиции увеличават търсенето на този вид труд и заедно с новите технологии, които навлизат в производството, водят до повишаване на производителността на труда, до нарастване на заплатите на нискоквалифицираните работници и намаляване на доходната диференциация.

Четвърто. Равнището на човешки капитал е от съществено значение за производителността на труда, а оттам и за нивото на доходите на домакинствата. Емпиричното изследване в трета глава показва, че в България образованието не е сред факторите, които въздействат върху неравенството в доходите. За да може то да изпълнява ролята, която би трябвало да има по отношение на разпределението на доходите е необходимо да се предприемат мерки свързани с подобряването на обхвата и качеството на образованието. Това ще повиши равнището на човешкия капитал и предлагането на квалифициран труд ще нарастне, което ще доведе до намаляване на диференциацията в заплащането, а оттам и в общото доходно неравенство.

Пето. По отношение на ролята на държавата е необходимо тя да осъществява своите преразпределителни функции по начин, който да гарантира достойно съществуване на своите граждани, като не оставя голяма част от населението на или под прага на бедността. Същевременно системата на социалните плащания трябва да е изградена така, че да не създава стимули на бедната част от населението да остава извън пазара на труда и да се задържа в „капана на бедността“. Повишаването на доходите на бедните трябва да се търси не толкова в преразпределителни мероприятия от страна на държавата, колкото в повишаване на образованието, квалификацията и производителността на работната сила. Необходимо е държавата да насочи усилията си към разработването и въвеждането на политики, които да оказват въздействие върху източниците на бедността, а не само да намаляват нейната острота чрез различните механизми на преразпределение. Изброените активни мерки на пазара на труда ще повишат доходите на бедната част от населението и ще намалят доходното неравенство и бедността, без да изкривяват пазарните принципи на разпределение, което е изключително важно за една добре функционираща пазарна икономика.

Шесто. Необходимо е да се намали размерът на сивата икономика и на корупцията, които не позволяват да се отчетат действителната доходна диференциация, а това може да стане с добре работещи институции.

В заключение може да се каже, че изследването на състоянието, тенденциите и макроикономическите детерминанти на доходното неравенство е в основата на провеждането на макроикономически политики, насърчаващи на т.нар. споделен просперитет, при който ползите от реализирания икономически растеж достигат до всички членове на обществото, без това да се отразява върху стимулите за труд и предприемачество и да ограничава потенциала за бъдещ ръст на икономиката, а напротив – да съдейства за нейното устойчиво развитие.

IV. СПРАВКА ЗА ПРИНОСНИТЕ МОМЕНТИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Направеното изследване дава възможност да се очертаят следните приносни моменти:

1. Извършен е критичен сравнителен преглед на основните направления и школи в икономическата теория, както и на водещи съвременни изследователи за да се открие отношението им към проблемите на доходното неравенство и причините, които го пораждат.

2. Направена е систематизация на основните детерминанти на доходното неравенство и са изведени механизмите на тяхното въздействие въз основа на съществуващите до момента емпирични изследвания в тази област.

3. С помощта на декомпозиционна техника е изследвана диференциацията в отделните източници на доходи на домакинствата, както и техният принос за формирането на общото доходно неравенство. Чрез концепцията за еластичност е изследвана силата и посоката на въздействие на отделните видове доходи върху общата доходна диференциация. Извършената декомпозиция позволява да се навлезе в дълбочина при анализа на състоянието и динамиката на общото неравенство и да се разберат по-добре механизмите на формиране на крайната доходна диференциация.

4. На основата на емпиричните изследвания относно факторната обусловеност на доходната диференциация са изведени и анализирани основните макроикономически детерминанти на доходното неравенство в България като са отчетени и специфичните особености в икономическото и социалното развитие на страната през последните 25 години. Извършен е многофакторен регресионен анализ, чрез който са тествани силата и посоката на въздействие на част от макроикономическите детерминанти по отношение на доходното неравенство в България за периода от 1990-2015 г.

V. ПУБЛИКАЦИИ ПО ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Статии

1. Bratоеva-Manoleva, S. (2017) “Macroeconomic Determinants of Income Inequality in Bulgaria”, *Bulgarian Economic Papers*, Center for Economic Theories and Policies at Sofia University St. Kliment Ohridski, ВЕР 07-2017
2. Братоева-Манолева, С. (2008) “Фактори за неравенство в разпределението на доходите”, *Научен алманах на ВСУ*, Серия “Икономика и стопанско управление”, Книжка 5, с. 37-51
3. Братоева-Манолева, С. (2007) “Инструменти за измерване на неравенството в доходите – преглед на теорията”, *Известия на Съюза на учените - Варна*, Серия “Хуманитарни науки” 1, с. 32-38

Доклади

4. Братоева-Манолева, С. (2017) “Тенденции в доходното неравенство в България през периода 1993-2015 г.”, *Сборник с доклади от VIII международна научна конференция “Икономиката в променящия се свят – национални, регионални и глобални измерения”*, Изд. “Наука и икономика”, ИУ-Варна, с. 449-455
5. Братоева-Манолева, С. (2008) “Макроикономически фактори за неравенство в разпределението на доходите”, *Морски научен форум*, ВВМУ “Н. Й. Вапцаров”, Том 4, с. 220-227

VI. ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ

Декларирам, че настоящата дисертация е изцяло авторски продукт и при нейното разработване не са ползвани в нарушение на авторските им права чужди публикации и разработки.